

Beneška Slovenija

Zapleti, prepleti, prihodnost — naš manjšinski vsakdanjik (II)

Janko
Jeri

»Jaz nisem Talijanska
pa tudi ne bom;
sem zvesta Slovenka
in ljubim svoj dom.« In glede jezika:

»Jaz nisem ne v uradu, ne v šoli,
čeprav tu od vekov živim,
ko tujka beračim okoli,
le v cerkvi zavetje dobim.«
Peter Podrecca (Podreka) Beneška Slovenka.

Te stihe je leta 1871 zapisal prvi slovenski pesnik iz »čelnih čukel« (skalnatih vzpetin) iz dolin ob Teru, Nadiži in iz Rezije (vse to danes imenujemo Beneška Slovenija), Peter Podrecca, rojen 16. februarja 1822 v Špetru. To je bilo pet let potem, ko so na temelju plebiscita (21. oktobra 1866) ti predeli pripadli savojski italijanski monarhiji. Beneški Slovenci so se takrat odločili za risorgimentalno Italijo Giuseppeja Mazzinija in Camilla Bensa conte di Cavourja, takratnega italijanskega ministrskega predsednika, ker so tod pričakovali vsaj tolikšno mero svoboščin, kakor so jih uživali v svojih »soseskah« in »župnijah« pod oblastjo krilatega beneškega leva kot »graničarski« varuhi pred nenehnim pritiskom avstrijskih Habsburžanov. Beneška republika ni bila namreč centralizirana država, marveč so jo sestavljale na podlagi široke lokalne avtonomije različne ozemeljske enote. Sicer pa je to bilo zgodovinsko razdobje, ko smo se Slovenci šele začeli odločilneje politično uveljavljati. To je bila na Slovenskem doba taborov, množičnih političnih zborovanj (1868—71), ko so liberalni mladoslovenci (Lavrič, Raič, Vošnjak, Zarnik) terjali »zedinjeno Slovenijo« in s tem dejansko enakopravnost slovenskega jezika, reformo šolske in gospodarske narave. Nasprotno pa so beneški Slovenci živeli v svoji stoletni avtonomijski razdrobljenosti in osamljeni odmaknjenosti in torej narodnostna zavest ni mogla pri plebiscitni odločitvi imeti pomembnejše vloge. Takratna italijanska demokracija v piemontsko združeni kraljevini ni imela posluha za pravice narodnostnih manjšin in je bila še takrat prepolna »nabreklosti« o poslanstvu Italije, »ki bo s svojo civilizacijo in kulturo osrečila vse narode«. Mogoč razlog je tudi dejstvo, da znotraj svojih meja ni imela narodnostno zavedne manjšine, ki bi s svojim bojem spremenila ta paternalistični odnos. Vseeno pa je bil narodnostni pritisk hujši kot v absolutistični in konservativni Avstriji. Celo Pacifico Valussi, vnet protiavstrijski borec (avtor knjige, v kateri zagovarja tudi italijanske zahteve po Istri, »Trieste et l'Istrie, Leurs droits dans la question italienne«) je imel beneške Slovence za nekakšne »goste«. Sicer pa so takratne italijanske oblasti z birokratsko vnemo odpravile vse slovenske župnijske šole, a v posebni okrožnici so ukazali županom, da v novih italijanskih (ne

daj bog) ne bi učitelji olajšali italijanskega pouka slovenskim paglavcem s kako pojasnjevalno besedo v materinščini, čeprav narečni.

Italijanska oblast je prvič zbrala podatke o številu prebivalcev na osnovi »občevalnega jezika« leta 1901, ko je v občinah Ahten, Brdo, Dreka, Fojda, Gorjani, Grmek, Praprotno, Ravenca, Ronec, Sovodje, Srednje, Svet Lenart, Speter Slovenov, Tajpana, Tarčet in Tavorjana naštel 5776 (95,5 %) družin, povprečno so imele 5,5 članov, s »slovenskim občevalnim jezikom«, kar bi pomenilo skupaj 31.768 oseb. Naslednji popis prebivalstva leta 1911 je na tem območju ugotovil 36.171 oseb s slovenskim jezikom in deset let pozneje še 33.932. Koledar italijanskega Touring Cluba pa omenja 60 tisoč Slovencev in je po vsem pač upravičeno vrednotenje, da je bilo na tem ozemlju okoli 50 tisoč Slovencev. Po koncu druge svetovne vojne je poluradno glasilo »Documenti da vita italiana« (št. 28, marec 1954) objavilo, da živi v občinah videmske pokrajine 22.936 prebivalcev »slovenskega rodu«. To je pomenljivo priznanje, saj tod, kot sem zapisal na straneh te revije (7—8, 1968) kljub vsem demokratičnim procesom v sosednji republiki še *do danes* (podčrtal avtor) nočejo uradno priznati obstoja avtohtone slovenske manjšine. Sicer pa je 18. oktobra 1962 takratni italijanski zunanji minister Giuseppe Medici govoril v italijanskem senatu, da v videmski pokrajini ni slovenske manjšine, temveč le prebivalstvo, ki v družinskem krogu govori nekakšno »slovansko narečje« (sedanji minister za dežele v Craxijevi vladi, socialni demokrat Pierluigi Romita, ga je pred tedni le posnemal). Pa vrnimo se k signorju G. Mediciju, ko je vzporedno pojasnjeval, da gre za daljni »slovanski rod«, ki ima bolj kot kaj drugega zgodovinsko vrednost (... che lontana origine slava di tale popolazione ha più che altro un valore storico) ob seveda obveznem sklepu, da je teh pripadnikov »daljnega slovanskega rodu« zgolj 2,88 % v primerjavi s celotnim prebivalstvom videmske pokrajine. Aprioristično glosiranje, da so se ti »daljni slovanski sorodniki« perfektno stopili z italijanskim prebivalstvom (perfettamente assimilata alla popolazione italiana) ob propagandističnem sklicevanju, da je bil tod le en glas proti priključitvi h kraljevini in da med prvo svetovno vojno ni bilo nobenega dezerterja (kako precej drugače je bilo v NOB med drugo svetovno vojno — op. J. J.) pač ne more predrugačiti zgodovinskega dejstva, da je bilo na tem hribovitem, teže prehodnem območju s skopo zemljo in občutnimi migracijami še vedno (po uradnem priznanju), celo po sto letih, 22.936 prebivalcev »slovenskega rodu«. Čeprav naj bi govorili nekakšno drugorazredno »slovansko narečje« (Medici), ni mogoče zanikati, da jim je tekla slovenska zibelka, da so bila njihova prva spoznanja povezana s slovenskim materinim jezikom (konec mojega citata). Primerjalno sem se spomnil (na temo »slovenskega narečja«) omalovaževanja italijanskega časnika »Fanfulla« (21. julija 1884), da gre za štiri ali pet tisoč kmetavzarjev, ki so raztreseni po goratem delu Furlanije in ki govore slovenski jezik tako, kakor bi govoril člankar hotentotski, namreč barbarski dialekt kakega barbarskega jezika (un gergo barbaro di una lingua barbara).

Fašistični režim (1922) glede raznarodovalnih dosežkov za meščanskim parlamentarnim sistemom ni imel več kaj prida opraviti. Povojna rezistenčna Italija pa je tod nadaljevala po utrjih poteh. Italijanska vlada pod predsedstvom enega izmed voditeljev rezistence Ferrucia Parrija je (11. julija 1945) sicer objavila naslednje: »Italijanska vlada ponovno poudarja, da mora demokratična prenovitev države nujno prinesiti skupek *posebnih jamstev* (pod-

črtal J. J.) za državljane neitalijanskega jezika. Dopusčena bo raba jezika ne samo v privatnih trgovskih odnosih, na javnih zborovanjih, pri verski službi in v tisku, temveč tudi v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi. V krajih, kjer prebivajo v znatnem razmerju državljani neitalijanskega jezika, bosta zagotovljena v javnih šolah pouk in raba materinega jezika. Posebne potrebe v conah, kjer živi prebivalstvo drugega jezika in tradicij, bodo zaščitene s svobodnim izvajanjem primerne režima krajevnih avtonomij.« Toda v Beneški Sloveniji čisto nič! Zbor delegatov iz vseh slovenskih vasi Beneške Slovenije v Čedadu (181 odposlancev) oblikuje minimalne zahteve: 1. enakopravnost slovenskega jezika v vseh javnih uradih; 2. sorazmerno število zastopnikov v deželnem zboru in odboru; 3. ustanovitev in nemoten razvoj slovenskega osnovnega in srednjega šolstva; 4. nemoten razvoj slovenskih kulturnih, gospodarskih in političnih organizacij, in 5. kaznovanje vseh oseb, ki so se pregrešile zoper določbe manjšinske zakonodaje, izrecno »trikoloristov«. Takoj po koncu zadnje vojne so se namreč pojavile teroristične »trikoloristične skupine«, ki so tudi fizično obračunavale s pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju, vendar ni nihče proti njim resneje nastopil kljub priseganju na »oltar zakonitosti«. Naj primerjalno pripišem, da so sosednji Slovenci na Goriškem že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe z Italijo v Spomenici (21. maja 1947), ki so jo naslovili na predsednika italijanske vlade, zahtevali poseben statut, ki naj bi jim zajamčil narodnostne pravice v duhu 15. člena mirovne pogodbe z Italijo in že sprejetih zakonodajnih ukrepov za francosko narodnostno manjšino v Dolini Aoste in nemško na Južnem Tirolskem pa zagotovitev enakih pravic še glede pouka v materinem jeziku, svobodno uporabo slovensčine v stikih z oblastmi, vrnitev poitalijančenih priimkov v prvotno izvorno obliko, olajšave glede ponovne pridobitve italijanskega državljanstva in novo upravno razdelitev (zaradi položaja slovenskih vasi, katerih občinski sedež bo priključen k Jugoslaviji).

Mnogi beneški Slovenci so se včlanili skupaj z goriškimi Slovenci v Demokratično fronto Slovencev (DFS) v Italiji. Ustanovili so štirinajstdnevnik Matajur, medtem ko je bil Dom glasilo beneških slovenskih duhovnikov. Značilno je namreč posebej, da se je v tem času okrepil pritisk na slovensko bogoslužje, kar se docela ni posrečilo niti fašizmu. Sicer so takratne cerkvene oblasti že pred prvo svetovno vojno odpravile slovenski jezik v 26 cerkvah, leta 1933 pa so docela vsaj formalno izgnali še iz zadnje slovenske cerkve bogoslužje v materinem jeziku (»zavetja« tudi v cerkvi ni bilo več!). Ukrepi videmske škofijske kurije so se pač navdihovali nad ravnanjem italijanskih posvetnih oblasti in ga posnemali. Za fašizem je bila država, kakor je utemeljil Jacques Ploncard D'Assac (Doctrines du nationalisme, Éditions du Fuseau 1965) absolutna, pred katero so posamezniki in skupine le relativne. Nasilje pa je glavni instrument: »Quand deux éléments irréductibles, sont en lutte, la solution est dans la force. Il n'y a jamais eu d'autres solutions dans l'histoire et il n'y en aura jamais.« Ni kaj dodati! Stvari pa so se spremenile v zadnjem času. V pismu papežu Janezu Pavlu II. (24. februarja 1984) Slovenci iz videmske pokrajine med drugim ugotavljajo: »Na žalost nam cerkvena oblast ni dajala tiste pomoči, ki smo jo od Cerkve pričakovali in ki nam bi jo Cerkev morala dajati. Predvsem politična ocena situacije je žrtvovala pravico naroda politiki, ki zanikuje človeka, kot je to bil fašizem. Bistvena sprememba je nastala s prihodom sedanjega nadškofa msgr.

Alfreda Battistija, ki s svojo apostolsko odprtostjo skrbi, da ne bi v nas ugasnil dar vere, če se izčrpava naravna človeška osnova, ki izhaja iz naše zgodovine, iz jezika, iz dragocene in občutene verske tradicije. Nepriznavanje naše narodne identitete nam jemlje vse šole in izobraževanje v našem jeziku . . . V teh mesecih bo v italijanskem parlamentu razprava o zakonu o zaščiti Slovencev ob vzhodni italijanski meji in torej tudi o priznavanju obstoja slovenske manjšine v videmski pokrajini. Obstaja velika nevarnost, da Slovenci tega priznanja ne bomo deležni in da bomo z zakonom obsojeni na izumrtje. V preteklosti, ko je bila nevarnost še večja, smo se prek svojih duhovnikov že večkrat obrnili na vaše predhodnike. Danes je naša lokalna cerkev s svojim škofom glasnik naših želja. Obračamo se tudi na Vas, presveti oče, da s svojo papeško močjo posredujete za našo obrambo. Naša želja je, da ohranimo svojo vero in da jo izražamo v skladu s svojo identiteto . . .«.

Ferrucio Clavora bije plat zvona. Na seji Glavnega odbora SKGZ v Gorici (povzemam po Primorskem dnevniku 29. februarja 1984) razčlenjuje razpotje: ali bo Italija spremenila svojo dosedanjo smer, ki jo je zagovarjala 118 let svoje zgodovine in tudi v zadnjih 36 letih demokratične republike? Po njegovem Slovencem v videmski pokrajini strežeta po življenju dva pojava: 1. dolgotrajen proces raznarodovanja, ki hudo izpodkopava zavest narodnostne identitete, 2. prisilno in organizirano izseljevanje, ki vodi v popolno fizično uničenje, tako da bi ob meji nastal zeleni varstveni pas (število prebivalstva se je v tridesetih letih (1951—81) na ozemlju, ki ga naseljujejo Slovenci, zmanjšalo za 54 0/0 in znaša zdaj, tako F. Clavora, 11.384 prebivalcev, pri čemer gre prvenstveno za mlade in za delo sposobne. Po plodni razpravi je Glavni odbor SKGZ sklepno opredelil, »da morajo biti zaščitna določila zaobjeta v enem samem zakonu, da se morajo ta določila izvajati na vsem območju (35 občin), kjer živijo Slovenci v deželi Furlanija-Julijska krajina, dopušča pa se možnost, da bodo zaščitna določila uvajali postopno in časovno točno določeno.« Spomenica enotne delegacije Slovencev zunanjemu ministru Giuliju Andreottiju (aludira seve na njegove izjave o Slovencih ob Nadiži in Teru) 21. februarja 1984): »Želimo poudariti, kako nesprejemljiva je za vse Slovence v Italiji vsaka diskriminacija v primerjavi z njihovim delom, ki je bil doslej najmanj zaščiten, s tistim, ki živi v videmski pokrajini. Menimo tudi, da dokazana lojalnost Slovencev s tega območja do italijanske države ne sme biti kaznovana z omejevanjem njihovih pravic, ampak naspotno s priznanjem njihove jezikovne in kulturne istovetnosti, kot pripadnikov slovenske manjšine in z zaščito njihovih pravic do vzgoje v slovenskem jeziku in izboljšanja razvojnih možnosti in odprave položaja gospodarskega in družbenega nazadovanja na tem območju.« Pač odločilen trenutek boja za kakovostno in nedeljeno zaščito, kakor je to posplošil F. Clavora med pomenkom v ljubljanskem klubu delegatov 16. februarja letos.

Za beneške Slovence so v ospredju čisto jezikovna in kulturna vprašanja. Kot sem že pojasnil, ima zdaj slovenski jezik (pa denimo slovenska narečja) domovinsko pravico le še v kaki redki skromni beneški zakristiji, brž ko pa sede tak hribovski pobič v svojo prvo šolsko klop, že mora razumeti in se izražati italijansko. A. Mekkgiger z vso strokovno avtoriteto pribija, »da je jezik tudi organ, ki pomaga, da se v posameznem človeku razvije njegova osebnost. Pravilno pa se razvije osebnost, če se gradi na ljubezni do materinega jezika, do spoštovanja vse dediščine človekovega rodu in na-

roda.« Priporočila UNESCO (povzemam po citiranem eseju v SODOBNO-STI) bi rada preprečila tako negativno možnost, da bi torej kogar koli opeharili za tisto duhovno nezamenljivo zakladnico, ki jo pomeni materin jezik. *Celo če nekatere osebe ne bi razumele dobrodejnosti uporabe materinega jezika* (podčrtal J. J.), tako med drugim opozarja poročilo strokovnjakov, »in so prepričane, da je tak pouk njim v škodo, potem si morajo učitelji in oblasti prizadevati, da si pridobe zaupanje prebivalstva in ga prepričati, da uporaba tega ali onega jezika ne daje prednosti nobeni skupini prebivalstva na škodo druge. Prizadevati si morajo, da prebivalstvo vsaj poskusno prejme pouk v materinščini, ker bo potem, ko bo celotno prebivalstvo ugotovilo rezultate pouka v materinem jeziku, prišlo zanesljivo do prepričanja o upravičenosti takega ravnanja.« Naj še ponovim troje izhodišč strokovnjakov UNESCO, in sicer, da je materin jezik za vsakega naravno sredstvo izražanja in ena izmed prvih potreb posameznika za vsestranski razvoj sposobnosti izražanja; da bi moral vsak učenec začeti svoje šolanje v materinem jeziku in naposled, da ni ničesar v ustroju katerega koli jezika, kar bi ga onesposabljalo, da bi bil sredstvo za posredovanje moderne civilizacije (*Le emploi des langues vernaculaires dans enseignement*).

In osrednji sklep iz vsega tega? Sistem, ki onemogoča posameznikom in etnični skupini osnovno vzgojo v materinem jeziku, pomeni diskriminacijo s psihološkega, sociološkega in pedagoškega vidika. To je vrednotenje, ki temelji na akumulaciji svetovnega znanja o teh tako v živo zarezanih vprašanih in se hkrati navdihuje ob plemenitem poslanstvu ustvarjalnega medsebojnega sožitja in sodelovanja med narodi in državami. Tudi italijanski strokovnjaki so načelno zagovorniki teh dejansko humanih in resnično modernih nazorov. V zvezi s tem naj vnovič omenim dokument A.I.D.L.C.M. (associazione per la difesa delle lingue e culture minacciate), ki je bil kot dokument predložen italijanskemu parlamentu. Sklicujoč se na tako imenovani »generalni« šestni ustavni člen, terja, da bi natančneje spoznali kompleksno problematiko narodnih in etničnih manjšin in da bi sodelovali pri pravnem, socialnem in kulturnem priznanju slednjih. Posebni predlogi za slovensko manjšino (dokument je iz leta 1977) se nanašajo predvsem na šolsko ureditev. Izhodišče naj bi bila že veljavna zakona za šole s slovenskim učnim jezikom iz let 1961 in 1973 na Tržaškem in Goriškem. Ni pa dovolj, da bi to le razširili na videmsko pokrajino, kjer je treba po njihovem zagotoviti pouk v materinem jeziku v šolah vseh stopenj. V marsičem je zanimiva njihova pobuda za petletno prehodno razdobje v videmski pokrajini, ko naj bi bil mogoč tudi »dvojezičen« slovensko(narečni)-italijanski pouk v skladu pač z lokalnim položajem. Programsko podobne pobude so razložili tudi nekateri dobronamernejši italijanski poznavalci manjšinskih vprašanj. Sicer naj bi bil v Beneški Sloveniji pouk v materinem jeziku odvisen od volje staršev; onemogočiti pa bi bilo seveda treba vse (tudi tiste najbolj prikrite) pritiske, da se ne bi ta pravica izrodila v svoje nasprotje. Kako prav je imel pokojni Bertrand Russel, ko je o narodnem vprašanju opomnil: »Narodnostni čut je dejstvo, s katerim bi morale vse oblasti računati. Če ga zatirajo, se čut krepi in postaja vir nemira. Neškodljiv je lahko samo tedaj, ko se mu da prosta pot (enako je mislil tudi Edvard Kardelj, če lahko to dodam — op. J. J.), seveda dokler ne postane nasilen. Različnost izobrazbe, običajev in tradicije je v glavnem dobra stvar, ker narodom omogoča ustvarjanje raznovrstnih izrednih osebnosti. Narodni ponos bi bil lahko blagodejen, če bi pomenil tek-

movanje v stvareh, ki so pomembne za civilizacijo. Če bi bili ponosni na naše pesnike in znanstvenike ali na pravičnost in humanost naše družbe, bi nas narodni ponos spodbujal h koristnim iniciativam.«

Ne vem, če je naš prvi predsednik OF Josip Vidmar vedel za to Russelovo izredno misel. V Celovcu (14. aprila letos) je ob predstavitvi svoje najnovejše knjige tudi sam zaokražil nekaj zelo lepih, življenjskotrajnih narodnostnih izhodišč. V predstavljeni knjigi je posebej zanimiv zadnji zapis (1983) o enotnem kulturnem prostoru, o katerem med drugim preudarja: »Živeti mora tudi težko prizadeti narod (tu upošteva Vidmar, da je tudi po zadnji razmejivti neposredno slovensko zaledje izgubilo nekaj središč) . . . In nič drugega ne ostane skupnosti, kot da si najde za svojo celoto drugačno sožitje, ki bi bilo svobodno in ki bi ga morda celo globlje vezalo z rojaki, sožitje v srcu, v notranjem življenju, ki se najpristneje izraža v kulturi, se pravi v umetnosti in v duhovnem stremljenju in snovanju . . . Ta prostor seveda je. Je sam po sebi, toda treba ga je obuditi v življenje in ga napolniti z dragoceno in smotno vsebino. Kajti abstraktna oblika kulturnega prostora ne more biti nadomestilo za skupno življenje vseh Slovencev . . . Med nami bi moralo nastati živo, sposobno središče našega kulturnega prostora, ki je dovolj kompliciran in zahteven. Toda k temu moramo stremeti na vseh področjih, in to za vsako ceno. To središče bi moralo biti sposobno, da bi moglo dajati žive pobude za vse priložnosti in bi moglo posredovati pri ustanavljanju vsakršnih zvez, ki so za svobodne stike z tujimi kulturami potrebne. Naši literaturi in umetnosti bi to stremljenje nalagalo dolžnosti za vestno in strogo zbiranje umotvorov, ki naj bi jih naše manjšine priporočale svojim ljudem in v nas samih dvignile raven odgovornosti in umetniške presoje. To kulturno propagandno delo in vzgajanje manj razvitih slojev h kulturi bi tudi iz središča samega pregnalo dosti naše ozkosrčnosti in provincialne megalomanije . . .«

Po PRIMORSKEM DNEVNIKU (15. aprila letos) sem povzel teh nekaj nepovezanih, vendar vsebinsko daljnosežnejših misli književnika in akademika Josipa Vidmarja. Temu ni še kaj pripisovati, še zlasti ne v povezavi s sedanjim usodnim položajem naših rojakov-beneških Slovencev. Naj sklenem te beležke tudi na zdaj še kako aktualne teme iz globač izpod Matajurja in Rezije, Trčmuna, rojstnega kraja neponovljivega Ivana Trinka-Zamejskega z verzi iz let na prelomnici prejšnjega stoletja (1895): »Pozdravljam vas, o j narodna zaveza boriteljev, vas, male domovine neustrašene hčerke in jeklene sine! Kot vihra gromonosna nasprotujočih sil divja tam vam jeza nad bistrimi glavami; a trdna in ponosna vam stoji pri glavi glava. Nevidna vsemogočna moč, nad vami plujoč, vas brani, ker je pravda prava, je sveta pravda vaša. Zaman nad vas se silni vrag vznáša!«

Prve majske dni 1984.